

Református nőnevelés a két világháború között

© Paksi László

Pannon Egyetem, Veszprém
paksilaci@gmail.com

Magyarországon a református egyház a protestantizmus legerősebb váraiban hozott létre nőnevelő intézményeket, amelyek a már meglévő Református Kollégiumok mellett, az egyházmegye irányítása alatt jöttek létre (Debrecen, Pápa, Sárospatak stb.).

A két világháború közötti kormányok oktatáspolitikája révén jelentősen átalakult a korábban létrejött oktatási rendszer. Ezek a folyamatok nem kerültek el a felekezetek irányítása alatt álló intézményeket sem. Ezen időszak oktatáspolitikai törekvései és a trianoni Magyarország lehetőségei, céljai mind befolyásolták a kor nevelését, ezen belül is a nőnevelést. A választott téma a XX. század első felében a női egyenjogúságért folytatott harcok szempontjából sem elhanyagolható, hiszen ebben az időszakban sikerült a nőknek olyan – korábban nem, vagy csak részben meglévő – jogokat kivívniuk, amelyek a társadalom teljes jogú tagjává tette őket.

Nőnevelésünk a XIX. század végéig

A nőnevelést támogató széles körű társadalmi mozgalom igényét mutatja már az is, hogy az 1806-ban kiadott második Ratio Educationis már nyomatékosan ajánlja elkülönített leányiskolák felállítását. Ez az első tanügyi rendelet Magyarországon, amely az elkülönítetten megszervezett leánynevelés kérdésével foglalkozik (Pukánszky, 2006:123).

A 19. század elején a leánygyermek nevelésére elsősorban a katolikus nőnevelő szerzetesrendek – mindenekelőtt az angolkisasszonyok – vállalkoztak. Emellett az egyes vallásfelekezetek népiskolákat is alapítottak a lányok számára. A lánynevelés elsődleges célja a családanyai és gazdasszonyi szerepre való felkészítés volt.

Az 1845-ben megjelent *Magyarország elemi tanodáinak szabályzata* minden fiúnak és leánynak kötelezővé tette az alsó elemi iskola két osztályának elvégzését. Ezt a két osztályt a gyerekeknek 6-12 éves koruk között kellett elvégezniük, tehát hat év állt rendelkezésükre.

A szabadságharcot követően a centralizáció eredményeként a tankerületek és a mellettük működő iskolatanácsok közvetlenül Bécsből kapták az utasításokat. Az iskolatanácsokon keresztül az iskolai élet irányításába a Habsburgok bizalmát is élvező katolikus egyház is jelentős szerepet kapott. A protestáns egyházak iskolái ezzel együtt jelentős hátrányba kerültek, hiszen a bécsi kormányzat megvonta tanügyi autonómiájukat, az iskolák így állami felügyelet alá kerültek (Mészáros, Németh & Pukánszky, 2003:303).

Az 1868-as népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII. tc.) létrehozta a polgári iskolát, amely a lányoknak négy éves képzést írt elő. A polgári iskolában tanítandó tantárgyakat a polgári életforma szükségletei alapján állították össze. Ezek mellett rendkívüli tárgyak is szerepeltek a polgári fiú- és leányiskolák tantervében, mint a latin, a francia és az angol nyelv, vagy a zene.

Ugyanez a törvény rendelkezett a tanítónőképző intézetekről is. A tanítónőképzőkben az oklevél megszerzésének feltétele között a sikeres záróvizsgán túl 1-2 évi gyakorlat is szerepelt, ám ezt a tanítónők esetében gyakran elengedték (Kiss, 1929:21-22). A törvény eredményeként az első világháború végéig 8 állami, 22 római katolikus, 2 görög katolikus, 2 görögkeleti, 5 református és 2 evangélikus tanítónőképző intézetet hoztak létre (Pukánszky, 2006:127).

A század második felében még mindig hiányoztak azok az iskolák, amelyek a polgárság lánygyermekéi előtt megnyitotta volna az utat a felsőoktatás felé. Az 1870-es évektől egyre jobban terjedtek a hatévfolymos felsőbb leányiskolák: az 1894/95-ös tanévben működött 4185 tanulóval, az 1899/1900-as tanévben pedig 27 iskola 4902 lánytanulóval (Felkai, 1984:45).

Nőnevelésünk a XX. század elején

A XIX. századi oktatáspolitikai intézkedéseknek köszönhetően 1910-ben már 50.093 leány járt polgári iskolába. Az egyes iskolatípusokat a középiskolákról szóló 1924. évi XI. tc. elfogadásának évében, az 1924. június 24-én kelt 80.000 sz. tantervi rendelet az alábbi profilokra alakította ki: A gimnázium a reform értelmében elsősorban a történelmi kultúrát közvetítette. Műveltségi anyagának középpontjában a görög és a latin nyelv állt, vagyis alapvetően a humanisztikus műveltség.

A reálgimnázium főtengelyébe is a latin, de mellette a modern nyelvek és irodalmak oktatása került. A reáliskola pedig a modern nyelvek és irodalom, valamint a természettudományi, főként a matematikai műveltséget kívánta biztosítani (T. Kiss, 1998:88).

A törvény által lehetővé vált a középosztály gyermekeinek óvatos áttelése a reálgimnáziumokba. Amíg az 1922/23-as tanévben 34.403 tanuló járt gimnáziumba és 8103 reáliskolába, az 1924/25-ös iskolaévben már csupán 12.157 gimnáziumi tanuló volt 25.166 reálgimnáziumi és 8.854 reáliskolaival szemben. Tíz év múlva az 1933/34-es tanévben 13.480 tanuló járt gimnáziumba, 29.218 reálgimnáziumba és 6.822 reáliskolába (Tar, 1983).

A leányközépiskola megreformálásának a szükségessége már az 1920-as évek legelején felmerült. Elvileg három nyolcosztályos középiskola létezett Magyarországon. A négyosztályos alsó tagozatra leánygimnázium, felsőleányiskola és felsőkereskedelmi iskola épült. Érettségit azonban és ezáltal továbbtanuláshoz való jogot csak a leánygimnázium adott, ezért a másik kettő sorvadásnak indult, valósággal megszűnt (T. Kiss, 1998:89).

Az 1926. évi XXIV. tc. alapján megkezdődött a leányközépiskolák átszervezése. A reform alapelvei a következők voltak: Többféle leányközépiskola-típust szükséges létrehozni; mindegyik intézmény egyformán jogosítsa egyetemi-főiskolai tanulmányok folytatására; a tanítandó tantárgyak kiválasztásában figyelembe kell venni a női személyiség jellemző jegyeit. A törvény szerint a leányközépiskoláknak az a feladata, hogy a tanulót vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben magasabb általános műveltséghez jutassa és képessé tegye az egyetemi és főiskolai tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára.

A törvény két leányközépiskola-típust hozott létre: a leánygimnáziumot és a leánylíceumot. A leánygimnázium főként a latin és modern nyelvi és irodalmi tanulmányok segítségével, a leánylíceum pedig elsősorban a modern nyelvek és irodalmak alaposabb tanításával kívánta a közös nemzeti tárgyakon kívül a kitzűzött célt elérni. A törvény az említett két leányközépiskola mellett még egy harmadikat is létesített: a leánykollégiumot. Ez nem volt középiskola, csupán „középfokú

intézmény”. A törvény megfogalmazása szerint a leánykollégium vallásos és nemzeti szellemű, magasabb általános műveltséget nyújt tanulóinak, és főként a nők sajátos hivatására, családi és társadalmi szerepére helyezi a hangsúlyt. A leányközépiskola tanterve 1927-ben jelent meg, a tantervi utasításokat 1930-ban adták ki (Mészáros, 1988:113).

A Bethlen-kormány nőnevelési reformja kezdő lépést jelentett a középosztályon belül is a nők egyenjogúsítása felé. A törvényben azonban az is szerepelt, hogy a miniszter a leányoknak egyetemi karra, illetve főiskolára történő felvételét rendeleti úton korlátozhatja. Később Klebelsberg élt is ezzel a jogával a 63.000/1927. sz. rendeletével tudományegyetemre, műegyetemre, jogakadémiákra és az egyetemi közgazdaságtudományi karra korlátozta a nők felvételét.

Magyarországon 1932/1933-as tanévben összesen 159 középiskola volt. A leányközépiskolák közül a gimnáziumok száma 21, közülük 3 állami, 2 városi, 10 katolikus, 3 protestáns, 1 izraelita és 2 egyesületi iskola. A leánylíceumok száma 21, közülük 7 állami, 3 városi, 3 katolikus, 4 protestáns, 1 egyesületi és 3 magániskola (*A magyar középiskolák...*, 1933).

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1923-ban elrendelte az ötosztályos tanítóképzést, megemelve ezzel a korábban csak négy éves képzési időt. Ennek ellenére a tanítóképzők hallgatóinak létszáma nem csökkent, hanem növekvő tendenciát mutatott. Az 1928/1929-es tanévben 3277 férfi és 4788 tanítónőjelölt volt. Az 1932/1933-as tanévre ez 3455, illetve 6563 főre emelkedett (Szakál, 1934:130).

A tanítóképzés sajátos specializálódását jelentette a református lelkésztanítóképzés. Bevezetésére azért volt szükség, mert több olyan református község létezett az országban, amely nem volt képes eltartani a lelkészt és külön egy tanítót is. Ezekben a községekben a lelkésztanítók töltötték be mindkét tiszteletet.

A teológushallgatók a lelkészképzésükkel egy időben szerezték meg a tanítói hivatásuk műveléséhez szükséges ismereteket is a pápai állami és a sárospataki református tanítóképző-intézetek valamelyikében.

Az egyházi iskolák helyzete a két világháború között

Az első világháborút követően minden egyház igyekezett korszerűsíteni iskoláit, azok színvonalát emelni. Több oktatással és karitatív tevékenységgel foglalkozó katolikus rend telepedett meg Magyarországon, melynek következtében kétszeresére nőtt az apácák száma (Kósa, 2006:525). Ezzel egyidőben a betegápolással és gyülekezeti munkával foglalkozó evangélikus és református diakonisszák tevékenysége is kiszélesedett.

A társadalmi élet legáltalánosabb formája az egyesületi élet volt, hiszen a korábban túlnyomórészt az egyházi szervezeten kívül működő vallásos egyesületeket az egyházak befogadták, ezzel együtt nyitottak az egész társadalom felé. 1933-ban a református egyház törvényt is hozott arról, hogy egyházukkal csak laza vagy semmiféle kapcsolatot sem tartokkal való foglalkozást hivatalos programjává teszi.

Az egyesületi tevékenység bővülését és differenciálódását mutatja többek között a Soli Deo Gloria (SDG) református diákszövetség 1921-es megalakulása is. A megélenkülő szociális tevékenységet az Országos Református Szeretetszövetség fogta össze, mely 1938-ban már 34 karitatív intézményt tartott fenn (Kósa, 2006:527).

Az iskolán kívüli népoktatás ügyét a kormány és az egyházak közös feladatnak tekintették. „...Az ország csak akkor lesz szilárd, ha a felépítményt a vallás és erkölcs vasbetonjaiba fektetjük” (Klebelsberg 1929: 60-61) – hangoztatta Klebelsberg, aki azt vallotta, hogy a jövőt az egyházak és a szocializmus harcának győztese fogja

meghatározni. Ezért azt tartotta kívánatosnak, hogy az egyházak ne egymás ellen küzdjenek, hanem inkább a radikalizmus ellen.

Református nőnevelés

A református iskola egy keresztyén közösség, amely olyan hitvalló pedagógusokat feltételez, akik hivatásukat Istentől kapott küldetésnek tekintik. Életpéldájukkal, minden megnyilvánulásukkal keresztyénné, krisztusi emberré kívánják nevelni tanítványaikat. Ezen feltételek teljesülése nélkül senki nem vállalhatott oktatói-nevelői munkát az egyház fenntartása alatt működő intézményekben.

Az iskolák alapítói vallották, hogy nemcsak az egyének, hanem egész közösségeknek, népeknek is Istentől rendelt küldetésük van. A református iskola ennek jegyében mindig osztozott és osztozik még ma is a nemzeti sorskérdésekben. Ez egyben azt is jelenti, hogy alapvetőnek tartják a nemzeti értékek, hagyományok tudatosítását és ápolását, a magyarságtudatra való folyamatos, a különböző évfolyamú diákok értési fokának megfelelő nevelést. Nemcsak az erre különösen alkalmas szaktárgyi órákon – magyar nyelv és irodalom, történelem, ének, művészettörténet –, hanem minden más – órai és iskolán kívüli – alkalommal is.

A reformátorok vallották, hogy nemcsak az egyének, hanem az egész közösségeknek, népeknek is Istentől rendelt küldetésük van. A református iskolák, így a nőnevelő intézmények is ennek jegyében osztoztak és osztoznak még ma is a nemzeti sorskérdésekben. Ez azt is jelenti, hogy alapvetőnek tartották a nemzeti értékek, hagyományok tudatosítását és ápolását, a magyarságtudatra való folyamatos nevelést, felkészítést.

A nőnevelés, a nőnevelő intézetek világának megismeréséhez kiemelten kezelem Szabó Magda író nő szépirodalmi munkásságát, aki nemcsak tanulóként, hanem később pedagógusként is jelen volt az iskolai mindennapokban. Két népszerű regénye is a vizsgált korszak nőnevelő intézményét mutatja be: az *Abigél* a második világháború idején egy kisvárosi lánynevelő intézetben (Matula Gimnázium) játszódik, míg a *Für Elise* valamivel korábban, az 1930-as évek Debrecenében (Dóczi Leánynevelő Intézet). Regényeiben a megélt iskolai mindennapok világát ismerhetjük meg, műveit neveléstörténeti dokumentumként is vizsgálhatjuk.

Iskolaszervezet

Az alsó fokú oktatás terepe az elemi népiskola volt, amely négy osztályos képzést nyújtott. Az elemi népiskolát az ugyancsak négy évfolyamos polgári iskola követte, amelynek – ahogy fentebb már említettük – három típusa létezett: a gimnázium, a reálgimnázium és a reáliskola.

A gimnáziumokra jellemző volt, hogy a matematikai-természettudományos tárgyak alacsonyabb óraszámban jelentek meg, mint az inkább ezeket a területeket preferáló reáliskolákban.

A középfokú oktatás célja volt, hogy a tanulóiban gyakorlati irányú, de általános műveltséget alakítson ki, amely a mindennapi életben való boldogulásra, vagy a középfokú szakiskolákra készít elő. A polgári iskola elvégzéséről kiállított bizonyítvánnyal már tovább lehetett tanulni a tanítóképző intézetekben, a felsőkereskedelmi iskolákban, a mezőgazdasági vagy ipari iskolákba.

Az egyes intézmények esetében gyakran előfordult, hogy egy épületben kapott helyet több iskolatípus is. Ilyen intézmény volt a debreceni Dóczy Gedeon Református Leánynevelő Intézet, amelyet csak „kisasszonygyárként” emlegették városszerte.

Tantárgyi rendszer és tananyag

Megkerülhetetlen kihívásként jelentkezett szinte mindegyik iskolaformában a tananyag korszerűsítése. A modern nyelvek oktatását különösen fontosnak tartották a hazánkkal diplomáciai kapcsolatokat ápoló államokkal való kapcsolattartás, a nemzet kulturális területen való újbóli felemelkedése szempontjából.

Az 1930-as évektől egyre nagyobb hangsúlyt kapott egy – addig nem, vagy csak kevés iskolában tanított – tantárgy, a honvédelmi ismeretek. Ez a tantárgy komoly politikai és világnézeti tartalommal bírt, így szorosan kapcsolódhatott a történelem tantárgy anyagához.

Az iskolában tanított kötelező tantárgyak megtanulásán túl a leányoknak táncórákra is kellett járniuk, amelyeket az iskolán kívül, szervezett keretek között oldottak meg. Az ifjú növendékek elemiben elsősorban balettot tanultak, középiskolában pedig valamilyen szalontáncot, de a tehetségesebbeknek lehetőségük nyílt a zongorán vagy a hegedűn való muzsikálás elsajátítására is.

Az iskolai tananyagot több helyen megkritikították: Elítélték és mellőzték Petőfi Sándor forradalmi költészetét és prózáját, Ady Endre költészetét dekadensnek nyilvánították. A természettudományokat sem lehetett a maguk teljességében tanítani, hiszen agy dogmatikus világgépet, a világ teremtésének bibliai elméletét kellett megtanulni és egyedülként elfogadni.

Az ismeretek „titkolása” túllépett a tananyag megszabott keretein is. Az iskolás lányok körében egyre jobban terjedt a szexualitás iránti fokozott érdeklődés, kérdéseikre azonban nem kaphattak választ (Szabó, 2005:117).

A református gimnáziumok első évétől minden növendéknek kötelező jelleggel kellett részt vennie a cserkészcsapat munkájában. A cserkészlet céljai között szerepelt, hogy a magyar lányokból egészséges, edzett, illemtudó fiatalokat neveljen, akik mindenkor hűek a hazához, a nemzethez, valamint a magyar nemzet erkölcsi és kulturális értékeihez.

Az iskolák felszereltsége mindenben alkalmassá kellett tegye az intézményt, hogy a tantervben és a nevelési programban meghatározott feladatoknak és céloknak maradéktalanul meg tudjanak felelni.

A vallás kiemelt szerepe

1929-ben *Az ifjúság keresztény neveléséről* szóló pápai körlevél kimondta, hogy a nevelés joga az egyházat illeti, és a nevelés alapelveivel ellenkezik, ha az iskolából kizárják a vallást. Ennek értelmében természetesen nem csak a katolikus iskolák tekintették joguknak a vallásos nevelés beemelését az iskolai mindennapokba, hanem a protestáns felekezetek is.

Szabó Magda maga is sokat ír a vallás szerepéről, hiszen vallásos, református családban nőtt fel. Családjában öröklődött a református vallás iránti elkötelezettség (apai ágon több református pap is kikerült a családból). Ezért is került a kislány a debreceni Dóczy leánynevelő intézetbe. Itt a tanterv fontos részét képezte a hittanóra, ezen felül kötelező volt a vasárnapokon és az ünnepnapokon a kötelező istentisztelet.

A *Für Elise*ből az is kiderül, hogy az elemi iskola első osztályába csak azt vették fel, aki járt hittani előkészítőre és volt elég ismerete a vallás terén (Szabó 2005:85).

Az egyház erőteljesen érezte jelenlétét az oktatásban, a diákoktól feltétlen engedelmisséget követelt és ellenezte a tanulói autonómia minden megnyilvánulását. A református iskolák leánynevelése a felekezeti oktatáson túl a jövőre való felkészítést is célul tűzte ki. A vallásos nevelés már az iskolai nevelés megkezdése előtt, az ún. hitbéli előkészítésen megkezdődött, ahol az imádságokat tanulhatták meg.

Fegyelem és szigor a nőnevelő intézményekben

A nőnevelő intézményekben a normatív nevelési koncepció szerint folyt a nevelés és az oktatás, amely szerint kiemelten fontosak a hosszabb távon fennmaradó emberi és etikai értékek, magatartási normák közvetítése, és ezek elsajátíttatása a tanulókkal. Ezen nevelési koncepció követői úgy gondolták, hogy az ember csak abban az esetben tud konstruktív módon beilleszkedni a társadalomba, amennyiben magatartása és életvezetése irányításában a fenti szempontok, értékek vezérlő elvként jelennek meg. Ennek érdekében kívánták minél fiatalabb korban megismertetni a tanulókkal az alapvető értékeket.

A mindenekelőtt a jellem fejlesztését célul tűző módszer Comenius és Herbart nevéhez is köthető. A nevelési folyamat olyan külső tényezők által irányított, mint a pedagógus. A tanulók szigorú tanári irányítás alatt álltak, mindent a pedagógus írt elő, a tanulók gondolatait pedig nem vették figyelembe, ezáltal nem hagytak teret a személyiség megfelelő kibontakozásának.

Ez a túlzott szabályozottság vezetett ahhoz, hogy a szigorúsághoz nagymértékben hozzászokott lányok nem tudtak mit kezdeni az olyan pedagógusokkal, akik „gyengébben” fogták őket. Ilyen pedagógus a *Für Elise*ben a hatodik osztályba érkező új franciatanár, aki megértő volt, megengedte, hogy a lányok sírjanak, kifogásokat emeljenek, meghallgatta ellenvetéseiket, magyarázataikat (Szabó, 2005). Az oktatásban ilyen módszer alkalmazásának megvan ugyan az az előnye, hogy a tanulók normaismerete, ítélőképessége, tudatossági szintje fejlődik, megjelenik hátrányként azonban az, hogy a lányoknak kevés gyakorlási és tapasztalatszerzési lehetőséget hagyott.

Az iskolában a még ma is elterjedt frontális tanítási módszerrel tanították a diákokat. Ennek nagy hátránya, hogy a tanár ismertette, bemutatta a tananyagot, míg a tanulók csak passzívan figyeltek, esetleg jegyzeteltek. Ezzel nem ösztönözték az egyes tanulók önálló gondolkodását. Jó példa erre Szabó Magda *Für Elise*ben leírt esete, amikor az író nő sorozatos büntetéseket kapott kirívó írásai, dolgozatai és fogalmazásai miatt. Konkrét példa erre a Munkácsy-kép (*Ecce homo*) esete, amikor Szabó Magda a képen látható kutya szemszögéből meséli el a történetet: „*Dolgozatom meglepő sorsra jutott, személyesen kellett ízekre szagatnom az osztály előtt, mert megsértettem írásommal Jézus Krisztust. Sokáig sziszegte rám magyarázatát Móré Mária, mert nehezen tudtam felfogni, hogy lehet valami tilos, ha szabadon választható, mi a vétek abban, ha én, aki a nagy tablón mindenkit ismertem, Jézust, Pilátust, Kajafást, Máriát, még Magdolnát is, miért nem választhattam a kép előterében érdeklődve figyelő kóbor kutyát, az egyetlen, akinek nem tudtam múltját és jövőjét*” (Szabó, 2005:143-144).

Aki valamilyen módon kilógott a sorból, annak az nem csak kellemetlen, de kifejezetten hátrányos volt, hiszen az ilyen tevékenység nemkívánatos, sőt egyenesen tilos volt.

Irodalomjegyzék

- A magyar középiskolák statisztikája 1932-1933. tanévig* (1933). Budapest.
FELKAI László (1984). Az 1883. évi középiskolai törvény létrejötte és jelentősége. *Pedagógiai Szemle*, 34 (5), 431-437.
KISS József (1929). *Nők a tanítói pályán*. Budapest
KLEBELSBERG Kuno (1929). *Küzdelmek könyve*. Budapest: Athenaeum.
KÓSA László (szerk.) (2006). *Magyar művelődéstörténet*. Budapest: Osiris.
T. KISS Tamás (1998). *Állami művelődéspolitiká az 1920-as években*. Budapest: MMI-Mikszáth Kiadó.
MÉSZÁROS István (1988). *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948. Általánosan képző középiskolák*. Budapest: Akadémiai.
MÉSZÁROS István, NÉMETH András, & PUKÁNSZKY Béla (2003). *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskola történetébe*. Budapest: Osiris.
PUKÁNSZKY Béla (2006). *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Budapest: Gondolat.
SZABÓ Magda (2005): *Für Elise*. Budapest: Európa.
SZAKÁL János (1934). *A magyar tanítóképzés története*. Budapest: Hollóssy János Könyvnyomtató.
TAR Károly (1983). *A debreceni közép- és középfokú iskolák helyzete az ellenforradalom idején*. *Debreceni Szemle*, (1), 113-121.